

บุญข้าวสากกับการสร้างอัตลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท Bun Khao Sak and Identity Construction of Theravada Buddhism

พระครูโกวิทสุตาภรณ์ (สมดี โกวิท)

Phrakru Kowitsutaporn

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author Email: somdeego@gmail.com

Received August 7, 2021; Revised September 11, 2021; Accepted: September 12, 2021

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาและวิเคราะห์บุญข้าวสากกับการสร้างอัตลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา โดยศึกษาจากเอกสารเป็นหลัก จากการศึกษาพบว่า บุญข้าวสากเป็นชื่อประเพณีของภาคอีสานเป็นการถวายภัตรหรือเครื่องใช้แก่พระภิกษุสงฆ์ ด้วยวิธีการจับสลาก และเป็นการทำบุญอุทิศให้กับวิญญาณบรรพบุรุษตามลักษณะความเชื่อเรื่องการทำบุญอุทิศในพระพุทธศาสนาอีกด้วย โดยมีการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาเรื่องความกตัญญูต่อบุพการีและความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยบุญข้าวสากนั้นมีการสร้างอัตลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาผ่านลักษณะสัญลักษณ์ คือการทำบุญข้าวสากเกี่ยวกับชีวิตหลังจากตาย อันเป็นพิธีกรรมที่จะช่วยสร้างกำลังใจในการดำเนินชีวิตและไม่สิ้นหวังกับการสูญเสีย ส่วนอัตลักษณ์จากความเชื่อมาจากการที่บุญข้าวสากเกี่ยวข้องกับผู้มีบาปมีอันมาจากคนที่ผู้ขึ้นเกิดก่อนและการที่บูชาท่านเหล่านั้นแล้วเราจะได้รับการปกป้องคุ้มครองจากสิ่งไม่ดีทั้งหลายได้ ขณะที่อัตลักษณ์จากเรื่องเล่ามาจากการกล่าวถึงเรื่องกรรมที่ควรส่งเสริมให้เกิดการทำดีมากกว่าทำไม่ดีต่อกัน และเรื่องเล่าที่ควรสนับสนุนให้เกิดมงคลกับชีวิตโดยเฉพาะจิตใจที่พัฒนาขึ้น

คำสำคัญ: บุญข้าวสาก, อัตลักษณ์, พระพุทธศาสนาเถรวาท

Abstract

This article entitled to study and to analyze Bun Khao Sak and Identity Construction of Theravada Buddhism. This is a qualitative research done by studying academic documents. It was found that Bun Khao Sak is a tradition in the Northeast with offering food or wares to monks by a lottery mode. By the way, it's about a merit-making dedication to the spirits of the ancestors according to the beliefs of making merit and dedication in Buddhism according to the Buddhist principles of

gratitude and mutual assistance. In Bun Khao Sak, it has created a Buddhist identity through symbolic characteristics that to make merit about life after death. This is a ritual that will help build morale in life and not despair over loss. In the identity of the belief, it comes from the merit of Bun Khao Sak associated with those who have the prestige comes from being born first who would be worshiped. When we worshiped them, we can be protected from all bad things. In addition, the identity of the narrative comes from the mention of karma that should encourage good rather than bad. Finally, that story should encourage auspiciousness in life, especially the developed mind.

Keyword: Bun Khao Sak, Identity, Theravada Buddhism

บทนำ

สังคมไทยเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน โดยประเพณีนั้นทำให้คนในสังคมมีความเข้าใจความเป็นตัวตนบนฐานของการเป็นมนุษย์ที่พยายามเชื่อมโยงกันระหว่างวัตถุและจิตใจบนฐานว่าอะไรควรทำไม่ควรทำ เพราะอะไร ทั้งหมดมาจากความเชื่อที่นำไปต่อยอดเป็นการพัฒนาให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันได้ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2560) รูปแบบดังกล่าวนั้นสะท้อนออกมาผ่านรูปแบบทางด้านกายภาพได้แก่การแต่งกาย ภาษาที่ใช้สื่อสาร และอาหาร อีกทั้งยังมีภูมิปัญญาที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นสังคมไทยคือเรื่องสมุนไพรในการรักษาโรค การสร้างสถาปัตยกรรมต่างๆ รวมถึงคัมภีร์ไบเบิลที่สั่งสมองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน

อีกอย่างที่สำคัญและเป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมประเพณีของสังคมไทยคือ เรื่องจิตใจ โดยจะพบว่าสังคมไทยที่เชื่อมโยงกับหลักการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ดังข้อปฏิบัติตามหลักพรหมวิหารของผู้เป็นพ่อและแม่ที่แสดงความเมตตากรุณาต่อผู้เป็นบุตร ขณะที่ผู้เป็นบุตรหลานก็แสดงความกตัญญูต่อผู้เป็นพ่อเป็นแม่ ปรากฏในประเพณี เช่น การทำบุญอุทิศที่เชื่อมโยงกับหลักธรรมที่ปรากฏในสังคาลสูตร ที่สอนให้ผู้เป็นบุตรปฏิบัติต่อผู้เป็นพ่อและแม่เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วด้วยการทำบุญอุทิศให้ท่าน ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 11 ข้อที่ 266 หน้าที่ 212 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) จากหลักการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนานี้ก่อให้เกิดประเพณีขึ้นและกลายเป็นการกำหนดข้อปฏิบัติที่เหมาะสมทางสังคมโดยจะเห็นว่ามีกรขยายรูปแบบการปฏิบัติไปในส่วนต่างๆ ของสังคมไทย

ดังข้อปฏิบัติเรื่องการทำบุญอุทิศที่ถือว่าเป็นประเพณีที่มีการปฏิบัติที่แพร่หลายในสังคมไทย ในภาคเหนือเรียกว่า ประเพณีการตานขันข้าว เป็นการทำบุญถวายทานแก่พระสงฆ์ถวายสำหรับกับข้าวหรือถาดใส่ข้าวและอาหาร (พงศศิริ บุคติจิน, ชูภูมิภักดิ์ เขมวิมุตติวงศ์, หนูม้วน ร่มแก้ว, 2557) ในภาคใต้เรียกว่า ซิงเปรต เป็นการทำบุญเช่นสรวงวิญญานบรรพบุรุษหรือผู้ตายไปแล้วซึ่งเรียกว่าเปรต อันเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษอย่างหนึ่ง (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2548) และในภาคอีสานเรียกว่า การทำบุญข้าวสาก อันเป็นประเพณีที่อยู่คู่กับชาวไทยในภาคอีสานมาอย่างยาวนาน เป็นประเพณีบุญเดือนสิบ เป็นการทำบุญอุทิศให้กับญาติที่ล่วงลับไปแล้ว บางพื้นที่มีการฟังเทศน์ตลอดวัน โดยเนื้อหาที่นำมาเทศน์จะเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นและมีอิทธิพลต่อชุมชน อีกทั้งเป็นการขัดกลายจิตใจ และทำให้เกิดจิตสำนึกด้านคุณงามความดี เช่น เรื่องพระเจ้าสิบ

ชาติ ทำวกำกาคำ จึงทำให้บุญเดือนสิบถือได้ว่าเป็นประเพณีอันดีงามของคนอีสาน ที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน (พระครูโกวิทสุตถาภรณ์, (2563) ซึ่งหลักการปฏิบัติดังกล่าวนี้เป็นการเชื่อมโยงทั้งในแง่ของศรัทธาและเป็นแรงบันดาลใจในการที่สังคมจะดำเนินต่อไปได้ด้วยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ข้อพิจารณาประเพณีข้างต้นเป็นรูปแบบของการสร้างอัตลักษณ์ของสังคมไทยตามหลักพระพุทธศาสนาที่สืบทอดกันมา โดยโยงผ่านความรู้สึกของผู้คนที่เกิดการสูญเสีย ดังที่คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz) เชื่อว่า มนุษย์ไม่สามารถทนได้ถึงความรู้สึกสูญเสียจึงใช้สัญลักษณ์ คือศาสนา เพื่อให้ตนเองเชื่อมั่นได้ว่าทุกอย่างสามารถจัดการได้ด้วยตัวมนุษย์เอง จนกลายเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมที่ถูกสร้างขึ้น ทำให้มนุษย์พึ่งพิงสัญลักษณ์และระบบเหล่านั้นในการนำพาชีวิตให้อยู่รอดพ้นจากความรู้สึกเหล่านั้นได้ เพราะเมื่อมนุษย์หวั่นไหวจะไม่สามารถจัดการกับอะไรในชีวิตของตนเองจึงมีความวิตกกังวล นำไปสู่การหาหลักปฏิบัติที่เข้ากันได้ (อคิน รพีพัฒน์, 2551) ซึ่งรูปแบบดังกล่าวทำให้มนุษย์สามารถหลุดพ้นจากความรู้สึกสูญเสียนั้นได้ ขณะเดียวกันก็สร้างความมีตัวตนขึ้นในทางสังคม อันเป็นอัตลักษณ์ที่เชื่อมโยงไปสู่ความเป็นชาติหรือกลุ่มเดียวกัน โดยมีพื้นฐานมาจากหลักการทางพระพุทธศาสนา

บทความนี้จึงต้องการนำเสนอรูปแบบของบุญข้าวสากอันเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสังคมไทยนั้นในฐานะเป็นกลไกการสร้างอัตลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในสังคม โดยจะได้ศึกษาถึงการเชื่อมโยงกันระหว่างอัตลักษณ์ทางพระพุทธศาสนากับประเพณีบุญข้าวสากจึงสะท้อนให้เห็นลักษณะที่สัมพันธ์กันทางสัญลักษณ์ ความเชื่อและเรื่องเล่าทางศาสนาที่ต่อเนื่องกันและเป็นลักษณะพื้นฐานของสังคมที่มีความเป็นอันเดียวกันกับความเชื่อดั้งเดิม

ความหมายและรูปแบบบุญข้าวสาก

การกล่าวถึงบุญข้าวสากได้ถูกกล่าวในฐานะประเพณีทางพระพุทธศาสนา โดยมีความหมายและรูปแบบ ดังนี้

1. ความหมาย บุญข้าวสากคือ ข้าวที่ถวายพระสงฆ์ด้วยการจับสลากเป็นประเพณีอันหนึ่งที่ถวายกันในวันเพ็ญเดือนสิบ เรียกว่า บุญข้าวสากหรือข้าวสลาก โดยคำว่า “สาก” มาจากคำว่า “ฉลาก” ในภาษาไทย หมายถึง ข้าวสากหรือฉลากภัตร ซึ่งแต่ละพื้นที่จะไม่จัดของไม่เหมือนกัน บางที่จัดเป็นเครื่องใช้ทั่วไป เช่น สบู่ ผงซักฟอก ยา หรือบางแห่งอาจจะนำอาหารแห้ง ก่อนจะนำไปประกอบพิธีกรรม ด้วยการจับฉลากและหากได้ฉลากพระภิกษุสามเณรรูปใดก็จะนำไปถวายรูปนั้น โดยรูปแบบดังนี้ยังเป็นการทำนวยไปถึงลักษณะของผู้ถวายด้วย เช่น บางคนจับได้พระที่เป็นผู้ที่อายุพรรษามากถือว่าเป็นผู้มีชีวิตมั่นคง หรือจับฉลากถูกพระเปรียญหรือเณรมหาก็ถือว่าเป็นผู้ที่สติปัญญา มาก เป็นต้น (พระครูโกวิทสุตถาภรณ์, 2563)

อีกความหมายหนึ่ง คำว่า ข้าวสาก มาจากคำว่า สากะ หมายถึงข้าวสุกแห้ง มีผลไม้กล้วย อ้อย ปู ปลา อาหารคาวหวาน ที่จะนำไปรวมกันที่วัด แล้วกล่าวคำรับศีล คำถวาย แล้วจึงถวายพระสงฆ์ซึ่งจะสมมติตนเป็นภตฺตเทศก์ตามพระวินัย เพื่อแจกอาหารบิณฑบาตแก่พระภิกษุสงฆ์ ก่อนจะให้พรกรวดน้ำตามคติความเชื่อผีวิญญาณบรรพบุรุษ (พระปริชา คุตตจิตโต และสุวิน ทองปั้น, 2560)

อีกทั้งบุญข้าวสาก ยังปรากฏในรูปแบบอื่นๆ โดยจะพบในประเพณีชิงเปรต หมายถึงการแย่งเครื่องเช่นสรวงวิญญานบรรพบุรุษหรือผู้ที่ตายไปแล้วซึ่งจะถูกเรียกว่า เปรต (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2558) โดยการทำบุญข้าวสากนี้จะเป็นการสร้างความสมบูรณ์ให้กับพืชพันธุ์ธัญญาหารอันมาจากการความเชื่อของนิทานธรรมบทเรื่องนางยักษิณีที่ผูกเวรกับหญิงคนหนึ่งมาหลายภพชาติจนมาพบพระพุทธเจ้า การจองเวรนั้นจึงสิ้นสุดลง หลังจากนั้นนางยักษิณีจึงมาอาศัยกับหญิงผู้นั้นในโรงนา และนางได้นำอาหารมามอบให้นางยักษิณีตลอดเวลา นางยักษิณีจึงได้บอกหญิงผู้นั้นว่า ฝนจะดีช่วงนี้ ควรทำนาช่วงนี้ และจะแล้งช่วงนี้ จะต้องไปทำนาในที่ลุ่ม หญิงนั้นก็ทำตามนั้นก็เป็นที่ลุ่ม หลังจากนั้นพอชาวบ้านได้รู้จึงพากันนำข้าวปลาอาหารมามอบให้นางยักษิณีนำไปสู่การตั้งสลากภัตที่ชนจะนำไปมอบให้ เพื่อให้หญิงยักษิณีบอกถึงช่วงเวลาที่เหมาะและจะแล้งต่อๆ มา (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553)

บุญข้าวสากจึงเป็นการถวายภัตหรือเครื่องใช้แก่พระภิกษุสงฆ์ ด้วยวิธีการจับสลาก โดยอ้างถึงการทำบุญตามประเพณีทางพระพุทธศาสนาที่ต้องการความอุดมสมบูรณ์ของปลูกพืชไร่อันเป็นลักษณะพื้นฐานของชาวไทยในภาคอีสาน และโยงถึงการทำบุญอุทิศให้กับวิญญานบรรพบุรุษตามลักษณะความเชื่อเรื่องการทำบุญอุทิศในพระพุทธศาสนาอีกด้วย

2. รูปแบบการทำบุญข้าวสาก เป็นการทำบุญในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 อันมีลักษณะที่เชื่อมโยงไปหาการทำบุญให้กับญาติพี่น้องที่เคยอยู่ร่วมกันและจากโลกนี้ไปแล้ว ในช่วงวันขึ้นตั้งแต่เที่ยงคืนถึงวันขึ้น 14 ค่ำ ไปจนถึงเที่ยงคืนวันขึ้น 15 ค่ำ ยมบาลจะให้พวกเปรตหรือสัตว์นรกเหล่านั้นมารับส่วนบุญจากญาติพี่น้องที่อยู่ในมนุษย์โลกได้ อันเป็นความเชื่อที่มีตามหลักพระพุทธศาสนาที่สอนว่าหากมนุษย์ทำความดีหรือทำบุญก็จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ แต่หากทำกรรมชั่วก็ต้องไปอบายภูมิ ดังข้อความว่า “สัตว์พวกหนึ่ง ย่อมเกิดในครรรค์ พวกที่ทำบาปกรรมย่อมไปนรก พวกที่ทำความดีย่อมไปสวรรค์ ส่วนผู้ที่ไม่มีความดีนิพพาน” ในพระไตรปิฎกเล่ม 25 ข้อ 126 หน้า 70 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) กล่าวคือ วิญญานที่ยังไม่ได้ไปสู่คติและต้องอยู่ในอบายภูมิจึงจำเป็นต้องได้รับบุญกุศลที่เกิดจากการทำบุญข้าวสากนี้ ก็จะอวยพรให้ลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยสิ่งที่ต้องการและปรารถนา แต่หากไม่ทำบุญไปให้ เหล่าลูกหลานในโลกก็จะต้องได้รับโทษให้เกิดอาเพศ และมีคำตำหนิถึงการทอดทิ้งผู้มีพระคุณโดยเฉพาะพ่อแม่ ญาติสายโลหิต ควรได้รับการเอาใจใส่จากลูกหลาน ทั้งในขณะยังมีชีวิตอยู่ และหลังจากที่ตายไปแล้ว โดยมีรูปแบบการประกอบพิธีกรรมดังนี้

1) บุคคลในพิธีกรรมมี 2 กลุ่มคือ ก. ผู้นำพิธีกรรม เป็นบุคคลที่คอยทำหน้าที่แนะนำขั้นตอนต่างๆ ตลอดจนเตรียมการและดูแลคณะพระภิกษุสามเณร และกลุ่มผู้นำชุมชน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้านที่จะเข้ามารวมพิธีกรรม ข. ผู้ร่วมพิธีกรรม เป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องและร่วมอยู่ในพิธีกรรม ได้แก่ชาวบ้าน

2) สถานที่ใช้ประกอบพิธี จะพบโดยทั่วไป 2 แห่งคือ ก. บ้าน เป็นสถานที่เตรียมการ โดยบ้านนั้นเป็นบ้านของใครก็ได้ โดยจะใช้เป็นสถานที่สำหรับจัดเตรียมข้าวของต่างๆ ที่จะใช้ในพิธีกรรม เช่น อาหารหวานคาวต่างๆ หรือบางแห่งอาจใช้วัดเป็นสถานที่เตรียมการ ข. วัด เป็นสถานที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา โดยส่วนใหญ่จะใช้ศาลาการเปรียญ แต่ก็ใช้สถานที่วัดได้ทั้งหมด

3) วัตถุประสงค์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม โดยประกอบด้วยเครื่องสักการะ ดอกไม้รูปเทียนพร้อมปัจจัยถวายกัณฑ์เทศน์ อีกทั้งสลากภัต ที่เป็นอาหารหวานคาว อีกทั้งสลากภัตที่ทำขึ้นเพื่อนำไปจับสลากชื่อพระสงฆ์แล้วถวายตามนั้น

4) ระยะเวลาที่ประกอบพิธีกรรม โดยจะใช้ช่วงเวลาวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ช่วงเวลาเช้าชาวบ้านจะทำบุญตักบาตรอุทิศให้กับผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว จากนั้นก็จะมีการเตรียมภัตตาหารเพล บางแห่งอาจจัดของที่จะถวายเป็นกัณฑ์เทศน์ไปด้วย และจัดถวายภัตตาหารเพล บางแห่งทำเป็นสลากให้ชาวบ้านจับ แล้วถวายภัตตาหารกับพระภิกษุรูปนั้น จึงเป็นการทำบุญข้าวสากคือทำบุญด้วยวิธีถวายตามสลาก (พระครูโกวิทสุตากรณ, 2563)

รูปแบบการทำบุญข้าวสากเป็นวิธีการทำบุญอุทิศโดยนำหลักกรรมและหลักความกตัญญูมาใช้ ซึ่งวิธีการปฏิบัตินั้นเป็นไปตามแต่ละพื้นที่ แต่โดยภาพรวมคือการร่วมกันระหว่างบ้านกับวัดและการทำบุญด้วยอาหารหวานคาวแก่พระภิกษุสามเณรเป็นหลัก โดยพิธีกรรมจะมีความต่างกันในเรื่องรายละเอียดเท่านั้น เช่น อาหาร หรือรูปแบบการจับสลากนั่นเอง

แนวคิดเรื่องการสร้างอัตลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา

“อัตลักษณ์” มาจากคำว่า อัตตา แปลว่า ตัวตน กับคำว่า ลักษณะ ที่หมายถึง สิ่งสำหรับกำหนดรู้ เครื่องกำหนดรู้ อากาสำหรับหมายรู้ เครื่องแสดงสิ่งหนึ่งให้เห็นว่าต่างจากอีกสิ่งหนึ่ง คุณภาพ ประเภท (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2558) โดยคำนี้ตรงกับคำว่า เอกลักษณ์ คือลักษณะที่เหมือนกันหรือมีร่วมกัน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) และเมื่อพิจารณาจากความหมายแล้ว อัตลักษณ์จึงเป็นการบอกถึงคุณสมบัติบางอย่างที่อยู่ภายในที่ทำให้รู้ว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งเดียวกันหรือแตกต่างจากสิ่งอื่น โดยมีรูปแบบการสร้างอัตลักษณ์ของพระพุทธศาสนาไว้ ดังนี้

1. การสร้างอัตลักษณ์จากสัญลักษณ์ทางศาสนา สัญลักษณ์ทางศาสนาเป็นรูปแบบของสิ่งที่ถูกผลิตขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของการจำลองความเป็นจริง (symbol of) และเพื่อเสนอความเป็นจริง (symbol for) โดยสัญลักษณ์ที่ทำให้เกิดความเป็นจริงนั้นเป็นไปตามตัวแบบได้โดยการทำให้ผู้เลื่อมใสเชื่อถือมีความโน้มเอียง (dispositions) ที่จะนำไปเป็นหลักการประพฤติปฏิบัติตามแนวทางใดแนวทางหนึ่งเพื่อทำให้ผู้ปฏิบัติหลุดพ้นจากสภาพความรู้สึกคลุมเครือในชีวิต (อकिन รพีพัฒน์, 2551) โดยรูปแบบสัญลักษณ์ทางศาสนาจะสร้างแรงจูงใจที่กระตุ้นให้เกิดความต้องการทำอะไรบางอย่างหรือเกิดความรู้สึกบางอย่างในสถานการณ์ เช่น แรงจูงใจให้กล้าหาญ จะพบได้จากการที่คนอดข้าวเพื่อบำเพ็ญเพียร หรือการต่อสู้ศัตรูด้วยกล้าหาญ ขณะที่บางครั้งอาจจะทำให้ผู้ต้องการความสงบนิ่งทางจิตใจก็จะพบวิธีการรักษาอารมณ์ตัวเอง โดยไม่ว่าจะมีอะไรที่ร้ายแรงเพียงใดเข้ามาทำร้ายก็จะสามารถทนต่อแรงเสียดทานนั้นได้ สัญลักษณ์จึงเป็นการสร้างแรงจูงใจให้คนในศาสนาสามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้

จากหลักการเบื้องต้น จะพบรูปแบบการสร้างสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาคือพระรัตนตรัย มาจากการที่พระภิกษุอยู่ในป่า โคนไม้บ้าง อยู่ในห้องว่าง พึงระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ จะทำให้ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้าเกิดขึ้นได้ ในพระไตรปิฎก เล่ม 15 ข้อ 249 หน้า 262-263 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เมื่อมีสัญลักษณ์นี้จะทำให้เกิดความกล้าเป็นไปตามลักษณะของผู้ที่ได้เห็นสัญลักษณ์ของธงที่ปรากฏในสนามรบแล้วทำให้ทหารเกิดความกล้า

ที่จะรบต่อไป จากการที่สัญลักษณ์ทำให้ผู้ที่ศรัทธาเกิดความรู้สึกและแรงบันดาลใจในการทำบางอย่างต่อไปได้ จึงเป็นการโยงไปถึงลักษณะการสร้างสัญลักษณ์ในแบบอื่นๆ เช่น สัญลักษณ์ของการหายเจ็บป่วย เป็นการสร้างกำลังใจให้คนที่คนเจ็บป่วยมีแรงบันดาลใจอีกครั้งดังกรณีที่คนกำลังทุกข์อย่างหนักจากการสูญเสียได้กลับมามีกำลังใจอีกครั้งด้วยสัญลักษณ์จากคำสอนที่มาจากพระพุทธเจ้า ดังข้อความที่นางวิสาขาได้สูญเสียหลานสาวที่เป็นที่รัก แต่พอได้รับฟังคำสอนว่า “ผู้มีสิ่งเป็นที่รัก 100 ก็มีทุกข์ 100 ผู้มีสิ่งเป็นที่รัก 90 ก็มีทุกข์ 90 ผู้มีสิ่งเป็นที่รัก 80 ก็มีทุกข์ 80...ผู้มีสิ่งเป็นที่รักเพียง 1 ก็มีทุกข์เพียง 1 ผู้ไม่มีสิ่งเป็นที่รัก ก็ไม่มีทุกข์ ซึ่งเราเรียกว่า ผู้หมดความโศกปราศจากกิเลสจตุจตุ ไม่มี ความคับแค้นใจ” ในพระไตรปิฎก เล่ม 25 ข้อ 78 หน้า 339-341 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) โดยลักษณะคำสอนถือเป็นสัญลักษณ์หนึ่งที่ทำให้เกิดผลต่อจิตใจของผู้รับฟังและเกิดกำลังใจในการดำเนินชีวิตได้เช่นเดียวกัน

2. การสร้างอัตลักษณ์จากความเชื่อทางศาสนา การเชื่อทางศาสนาจากการที่มนุษย์ต้องเผชิญกับความทุกข์ยาก ทำให้เกิดความสับสน สิ่งที่จะทำให้มนุษย์กลับมาเป็นระเบียบได้อีกครั้งอีกครั้งมาจากความเชื่อทางศาสนา โดยจะพบได้จากการที่มนุษย์จำนวนมาก ผู้ถูกภัยคุกคามต่างถึงภูเขาป่าไม้ อาราม และรุกขเจดีย์เป็นที่พึ่ง แต่ที่ที่พึ่งนั้นพระพุทธศาสนามองว่าไม่ใช่ที่พึ่งอันสูงสุด เพราะผู้อาศัยที่พึ่งแบบนั้นไม่อาจรอดพ้นจากความทุกข์ไปได้ ในพระไตรปิฎก เล่ม 25 ข้อ 92 หน้า 188-189 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เป็นที่มาของการยอมรับอำนาจบางอย่างที่มาจากประสบการณ์ของผู้มีบารมี (Charismatic) อ่างถึงผู้มีคุณสมบัติที่น่ามอง น่าสนใจ หรือน่าประทับใจ มีบุคลิกพิเศษที่แตกต่างจากคนโดยทั่วไป และมีลักษณะความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่ทำให้คนต่างๆ เหล่านี้มีความรู้สึกของการเป็นกลุ่มก้อนโดยมีบุคคลนั้นเป็นผู้นำ โดยผู้มีบารมีนั้นไม่มีการแต่งตั้งหรือการปลดออกจากตำแหน่ง ไม่มีการเลื่อนชั้น ไม่มีการเกณฑ์ที่ระบุถึงความสัมพันธ์ต่างๆ ไว้ แต่การที่จะดำรงตำแหน่งนี้ได้ เพราะความสามารถพิเศษที่ถูกสร้างมาเป็นการเฉพาะ (Max Weber, 1968) ดังจะพบได้ว่า ผู้ที่ศรัทธาในพระพุทธศาสนาจะต้องมีข้อหนึ่งคือการเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เรียกว่า ตถาคตโพธิสัทธา เป็นการมั่นใจในองค์ตถาคตว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะที่ทรงบัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ (อคิน รพีพัฒน์, 2551) โดยข้อพิจารณานี้เป็นการยอมรับลักษณะบุคลิกพิเศษอันเป็นส่วนสำคัญของศาสนาที่น่าเสนอด้วยความเชื่อตถาคตโพธิสัทธา อันเป็นการเชื่อตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นการเชื่อมั่นในพระคุณของพระพุทธเจ้า ที่ทรงเป็นผู้นำทางให้มนุษย์สามารถฝึกตนเองจนเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุดหลุดพ้นได้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2558) และถูกถ่ายทอดลักษณะดังกล่าวนี้สืบต่อมายังพระภิกษุหรืออุบาสกอุบาสิกาที่มีความเชื่อตามหลักปฏิบัติ นั้นจึงเกิดเป็นบุคลิกที่เป็นอัตลักษณ์ของพระพุทธศาสนา เช่น มีศีล และมีหลักธรรม เช่น อุบาสกธรรม อันเป็นการกำหนดถึงวิถีชีวิตของแต่ละบุคคลให้ชัดเจน โดยเชื่อมโยงไปถึงบุคลิกลักษณะที่โดดเด่นของบุคคลในทางศาสนาที่ประกอบด้วยลักษณะที่ชวนให้เกิดศรัทธาผ่านเรื่องศีลและธรรม เป็นต้น

จากข้อพิจารณาเบื้องต้นจะพบว่า หลักพระพุทธศาสนาพยายามอธิบายและเสริมสร้างความ เป็นจริง โดยไม่ได้เน้นไปที่การกระทำให้ความจริงกว้างใหญ่ไปกว่านั้น แต่เป็นการยอมรับความจริงอันยิ่งใหญ่ คือการมีศรัทธาในความจริงนั้น ซึ่งเป็นกลไกสร้างระบบประเพณีที่มุ่งเสริมสร้างความจริงให้เข้มขึ้นขึ้น (อคิน รพีพัฒน์, 2551) โดยอาจอธิบายผ่านข้อเสนอความเชื่อเป็นฐานเช่นเดียวกับที่

กล่าวถึงบุคคลที่เป็นที่น่าเคารพจะมาจากการมีคุณลักษณะบางอย่างที่เหนือกว่าคนอื่นทั่วไปในมิติบางอย่าง เช่น ผู้ที่ชื่อว่าภิกษุ เพราะชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมทั้งหลายที่เป็นเครื่องขัดขวาง ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดวัน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมทั้งหลายที่เป็นเครื่องขัดขวาง ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี ในพระไตรปิฎก เล่ม 18 ข้อ 239 หน้า 241 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) โดยรูปแบบนี้ พระพุทธศาสนาจึงทำให้บุคคลมีอัตลักษณ์ที่เฉพาะมากขึ้น และไม่ได้เปลี่ยนความเป็นมนุษย์ไปจากธรรมชาติเดิม แต่เป็นการเปลี่ยนความหมายหรือคุณค่าของมนุษย์ให้เพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม

3. การสร้างอัตลักษณ์จากเรื่องเล่า อัตลักษณ์ที่สร้างจากความซับซ้อนทางสังคมนั้น จะพบว่ามียุทธศาสตร์ที่เป็นการสื่อสารระหว่างตัวตนภายในกับตัวตนในสังคม โดยจะพบหลักการนี้ในแบบของพระพุทธศาสนา เช่น หลักทศ 6 ซึ่งกล่าวถึงการเชื่อมตนเองกับสังคมในรูปแบบของการปฏิบัติหน้าที่อย่างใดต่อกัน เช่น สมณพราหมณ์คือทศเบื้องบน พ่อแม่ คือทศเบื้องหน้า อาจารย์คือทศเบื้องขวา ภริยา คือทศเบื้องหลัง ควรปฏิบัติอย่างไร เป็นต้น ในพระไตรปิฎก เล่ม 11 ข้อ 242-274 หน้า 199-218 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) โดยลักษณะของอัตลักษณ์ใหม่นั้นมาจากการพยายามเปลี่ยนแปลงตัวตนภายในด้วยรูปแบบของอัตลักษณ์ภายนอกที่มาจากความหลากหลาย เป็นเรื่องเล่า (Narrative) ที่ขึ้นอยู่กับใครเล่า เล่าที่ไหน เล่าเพื่ออะไร โดยจะพบว่า เรื่องเล่านี้เป็นการระบุถึงตำแหน่งทางสังคม ซึ่งส่วนใหญ่มาจากเรื่องเล่าทางด้านความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม นำไปสู่การค้นหาลักษณะที่เป็นแก่นแท้ “ดั้งเดิม” และ “บริสุทธิ์” ของชุมชนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ของสังคม (Charles F. Keyes, 1997) โดยรูปแบบของเรื่องเล่าจะสะท้อนความเป็นชุมชนในฐานะเป็นลักษณะทางวัฒนธรรมประเพณีที่มีรูปแบบของความหมาย (pattern of meaning) ซึ่งได้รับสืบทอดกันมาในรูปของสัญลักษณ์อันเป็นระบบของแนวคิด (Inherited Conceptions) และแสดงออกในรูปของสัญลักษณ์ซึ่งผู้คนใช้ในการติดต่อสื่อสาร เก็บรักษาไว้และพัฒนา เพื่อสร้างเสริมความรู้เกี่ยวกับชีวิตและทัศนคติที่มีต่อชีวิต โดยรูปแบบดังกล่าวนี้ จะพบได้เมื่อชุมชนนั้นแสดงออกมาผ่านภาษา การเป็นอยู่ และความรู้สึกต่างๆ ล้วนเกี่ยวข้องกับเรื่องเล่าทางพระพุทธศาสนา เช่นการสร้างวัดในพระพุทธศาสนาจากเรื่องเล่าถึงผู้ถวายวัด มาจากข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสสนทนากับอนาถปิณฑิกเศรษฐีถึงเรื่องทานในพระไตรปิฎก เล่ม 23 ข้อ 20 หน้า 472-473 ว่า

“คหบดี การที่บุคคลเชื่อเชิญบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวัญญูผู้เดียวให้บริโภค มีผลมากกว่าการที่บุคคลให้ทานเป็นมหาทาน การที่บุคคลเชื่อเชิญบุคคลผู้เป็นสกทาคามีผู้เดียวให้บริโภค มีผลมากกว่าการที่บุคคลเชื่อเชิญบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวัญญูตั้งร้อยให้บริโภค การที่บุคคลเชื่อเชิญบุคคลผู้เป็นอนาคามีผู้เดียวให้บริโภค มีผลมากกว่าการที่บุคคลเชื่อเชิญบุคคลผู้เป็นสกทาคามีตั้งร้อยให้บริโภค การที่บุคคลเชื่อเชิญบุคคลผู้เป็นอรหันต์ผู้เดียวให้บริโภค มีผลมากกว่าการที่บุคคลเชื่อเชิญบุคคลผู้เป็นอนาคามีตั้งร้อยให้บริโภค การที่บุคคลเชื่อเชิญพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์เดียวให้บริโภค มีผลมากกว่าการที่บุคคลเชื่อเชิญบุคคลผู้เป็นอรหันต์ตั้งร้อยให้บริโภค การที่บุคคลเชื่อเชิญตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าให้บริโภค มีผลมากกว่าการที่บุคคลเชื่อเชิญพระปัจเจกพุทธเจ้าตั้งร้อยให้บริโภค การที่บุคคลเชื่อเชิญภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็น

ประธานให้บริโศค มีผลมากกว่าการที่บุคคลเชื่อเชยิตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้บริโศค การที่บุคคลสร้างวิหารอุทิศถวายสงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง 4 มีผลมากกว่าการที่บุคคลเชื่อเชยิตถิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานให้บริโศค” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

จึงทำให้การถวายทานด้วยวัตถุนั้นมีวิหารทานเป็นยอดของทาน กล่าวคือ การถวายวิหารแก่สงฆ์ เพื่อหลีกเร้นอยู่ เพื่อความสุขเพื่อเพ่งพินิจ และเพื่อเห็นแจ้ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ ในพระไตรปิฎก เล่ม 7 ข้อ 315 หน้า 131 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ซึ่งจากข้อพิจารณาี้จึงนำไปสู่การที่พระราชาและคหบดีที่มีทรัพย์จะนิยมสร้างถวาย เพราะได้ฟังถึงอานิสงส์ของทานคือการถวายวิหารแก่พระสงฆ์นั้นเป็นทานที่เลิศสุดในการถวายทานทุกอย่าง อันนำไปสู่การเป็นอัครลักษณะทางสังคมที่ปรากฏจากรูปแบบทางพระพุทธศาสนา

สรุป อัครลักษณะจึงเป็นรูปแบบอยู่บนความเข้าใจสัญลักษณ์ทางศาสนา และการสร้างอัครลักษณะความเชื่อ รวมถึงเรื่องเล่าทางพระพุทธศาสนาที่ช่วยเสนอผ่านคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์และถูกถ่ายทอดแก่ชุมชนจนกลายเป็นลักษณะของข้อกำหนดวิถีชีวิตผ่านประเพณีวัฒนธรรมที่ถูกพิจารณาว่าอะไรเหมาะสมหรือไม่เหมาะสม เพื่อนำไปสู่การมีชีวิตที่ดีตามแนวทางพระพุทธศาสนา

วิเคราะห์บุญข้าวสากกับอัครลักษณะทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

ประเพณีบุญข้าวสากเป็นการทำบุญที่สืบทอดกันมาและเป็นวิถีปฏิบัติในภาคอีสาน โดยเสนอรูปแบบการทำบุญอุทิศที่ปรากฏในหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการวิเคราะห์การสร้างอัครลักษณะที่ถูกกล่าวถึงไว้ ดังนี้

1. การสร้างอัครลักษณะจากสัญลักษณ์ในบุญข้าวสาก สัญลักษณ์สำคัญในบุญข้าวสากคือการรวมกลุ่มคนไว้ด้วยสัญลักษณ์เดียวกันอันมาจากความเชื่อในเรื่องการทำบุญอุทิศให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งเป็นการพิจารณาไปที่รูปแบบของการสร้างที่พึ่งต่ออารมณ์ที่เกิดจากการสูญเสีย โดยจะพบหลักการนี้ในการทำบุญข้าวสากเกี่ยวข้องกับ

การสูญเสีย เป็นการพิจารณาจากความสูญเสียจากการตายอันเป็นเรื่องปกติของชีวิต แต่การอยู่กับการสูญเสียได้นั้นมาจากการที่ศาสนากล่าวถึงเรื่องชีวิตหลังความตายไว้ ดังข้อความที่ว่า

“ถ้าเราเชื่อว่าการละครมชั่วแล้วทำกรรมดีเท่านั้นเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติ เพราะแม้เราจะไม่รู้ว่าโลกหน้าจะมีอยู่จริงหรือไม่ก็ตาม ถ้าโลกหน้ามีอยู่จริง เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านบุรุษบุคคลนี้เมื่อตายไป จักเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ อนึ่ง โลกหน้าไม่มีจริง เขาก็เป็นผู้อันวิญญูชนสรรเสริญในปัจจุบันว่าเป็นบุรุษบุคคลมีศีล มีสัมมาทิฐิ เป็นอัครถิกวาท ถ้าโลกหน้ามีจริงความยึดถือของท่านบุรุษบุคคลนี้ อย่างนี้ เป็นความมีชัยในโลกทั้งสอง คือในปัจจุบันวิญญูชนสรรเสริญ เมื่อตายไป จักเข้าถึงสุคติ โลก สวรรค์” ในพระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 13 ข้อ 109 หน้า 84 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

การที่พระพุทธศาสนากล่าวถึงโลกหลังความตายในลักษณะของการคาดคะเนไปถึงความเป็นไปได้ที่โลกนั้นจะมีอยู่ทำให้เกิดพิธีกรรมมารองรับความเป็นจริงนั้น เช่นการทำกรรมดีที่เรียกว่าบุญ จนกลายเป็นสัญลักษณ์หนึ่งที่ถูกนำมาเสนอ ดังข้อความว่า

“คำว่า บุญ นี้ เป็นชื่อของความสุข เราย่อมรู้ชัดว่าบุญที่เราทำแล้วตลอดกาลนาน มีผลที่น่าปรารถนาน่าใคร่ น่าพอใจ เราเจริญเมตตาจิตตลอด 7 ปี ไม่ได้กลับมาสู่โลกนี้อีกตลอด 7 สังวัฏฏ์กับและวิวัฏฏ์กับ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อโลกเสื่อมเราเข้าถึงพรหมโลกชั้นอภัสสระ เมื่อโลกเจริญ เราเข้าถึงพรหมวิมานอันว่างเปล่า ภิกษุทั้งหลาย ในพรหมวิมานนั้น เราเป็นพรหมเป็นมหาพรหม เป็นผู้ครอบงำ ไม่ใช่ถูกใครๆ ครอบงำ เป็นผู้เห็นแน่นอนมีอำนาจ เราได้เป็นท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพถึง 36 ครั้ง ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชามีมหาสมุทรทั้ง 4 เป็นขอบเขต เป็นผู้ชนะสงคราม มีชนบทที่ถึงความมั่นคง” ในพระไตรปิฎก เล่ม 23 ข้อ 62 หน้า 120 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

การเกี่ยวข้องกันระหว่างการทำบุญกับชีวิตหลังจากตายแล้วจะได้รับอานิสงส์จากการทำนี้เป็นสัญลักษณ์ที่มาจากความสัมพันธ์กันระหว่างผลที่เกิดขึ้นนั้นจะสามารถเชื่อมโยงไปหาผู้ที่ล่วงลับไปแล้วได้ และเป็นวิธีที่จะทำให้เชื่อมั่นได้ว่าผู้ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาจะมีกำลังใจในการดำเนินชีวิตและไม่สิ้นหวังกับการสูญเสียนั้นได้

2. การสร้างอัตลักษณ์จากความเชื่อในบุญข้าวสาก สัญลักษณ์จากบุคคลที่ร่วมพิธีกรรมจะประกอบด้วยความเชื่อที่มีต่อผู้นำในการดับความทุกข์ได้แก่พระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา และผู้ที่อยู่กับความทุกข์ โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวมาจากการเชื่อในแง่ของการทำบุญข้าวสากนั้นมาจากข้อพิจารณาเบื้องต้นระหว่างความเชื่อในบุคคลกับข้อปฏิบัติของบุคคลต่อความเชื่อนั้น ดังนี้

ก) ความเชื่อในบุคคล บุญข้าวสากนั้นเป็นการระบุดึงบรรพบุรุษที่สูญเสียไปแล้ว ซึ่งบุคคลเหล่านั้นโดยสถานะความเชื่อถูกมองว่าเป็นบุคคลพิเศษคือเป็นผู้เกิดก่อน ส่วนตนเองเป็นผู้เกิดภายหลังจึงต้องเคารพและภักดีต่อผู้นั้น ดังข้อความตอนหนึ่งในพรหมชาลสูตรว่า

“สมัยหนึ่ง เมื่อล่วงไปนานๆ โลกนี้กลับฟื้นขึ้น เมื่อโลกกำลังฟื้นขึ้นวิมานของพรหมปรากฏว่าว่างเปล่า เวลานั้นสัตว์ผู้จุติจากชั้นอภัสสรพรหมโลกเพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ ย่อมเกิดที่วิมานพรหมอันว่างเปล่า บรรดาสัตว์พวกนั้น ผู้เกิดก่อนมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเป็นพรหมเป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด แม้พวกสัตว์ที่เกิดภายหลังก็มีความคิดเช่นเดียวกันนี้” ในพระไตรปิฎก เล่ม 9 ข้อ 40-42 หน้า 17 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

การเข้าใจบุคคลที่เกิดก่อนเป็นผู้ประเสริฐจึงเป็นการนำไปสู่การเคารพสักการะเช่นเดียวกับที่บุญข้าวสากระลึกถึงผู้ที่เกิดก่อนหรือในโลกมาก่อนที่จะมีตนเองนั้นเป็นผู้สร้างและทำให้ตนเองได้รับสิ่งที่มีอยู่จึงตกทอดมาเป็นสัญลักษณ์ที่มาจากความเชื่อนี้

ข) ข้อปฏิบัติของบุคคลต่อความเชื่อนั้น บุญข้าวสากได้กล่าวถึงหลักการปฏิบัติต่อความเชื่อในผู้ที่เกิดก่อนในฐานะของผู้สร้างหรือผู้ประเสริฐกว่า การปฏิบัติต่อบุคคลเหล่านั้นจึงเป็นไปตามหลักปฏิบัติที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาโดยมีลักษณะของการปฏิบัติต่อกัน ตามข้อความที่ปรากฏในสังคาลสูตรว่า บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ 5 ประการ คือ 1. ทานเลี้ยงเรา มา เราจักเลี้ยงท่านตอบ 2. จักทำกิจของท่าน 3. จักดำรงวงศ์ตระกูล 4. จักประพติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท 5. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน จากนั้นผู้เป็นมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าถูกบุตรบำรุงโดยหน้าที่ 5 อย่างนี้ จึงอนุเคราะห์บุตรโดยหน้าที่ 5 ประการ คือ 1. ห้ามไม่ให้ทำ

ความชั่ว 2. ให้ตั้งอยู่ในความดี 3. ให้ศึกษาศิลปวิทยา 4. หากรยาหรือสามี ที่สมควรให้ 5. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร ในพระไตรปิฎก เล่ม 11 ข้อ 271 หน้า 216 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

จากข้อความข้างต้นปรากฏว่าบุตรนั้นต้องทำหน้าที่ก่อนแล้วมารดาบิดาจึงทำหน้าที่อนุเคราะห์บุตร แสดงให้เห็นความเชื่อบุคคลผู้เป็นพ่อแม่มีความสูงส่งกว่าบุตรจึงต้องแสดงต่อท่านก่อน และคติความเชื่อนี้เป็นสัญลักษณ์ที่นำไปสู่การปฏิบัติของบุคคลนั้นเป็นไปตามลำดับ กล่าวคือ ผู้เป็นบุตรหลานต้องกระทำตอบแทนต่อผู้ใหญ่ก่อน เป็นการสอนถึงการที่บุตรหลานที่จะต้องทำบุญอุทิศก่อน แม้ว่าบุตรหลานนั้นอาจจะไม่รู้จักคุ้นเคยกับญาติผู้พี่นั้นเลยก็ตาม เพราะจะปรากฏว่าเมื่อทำแล้วจะได้รับผลตอบแทน ดังข้อความอีกตอนหนึ่งในรัตนสูตรว่า “ภูตทั้งปวง ท่านจงใคร่ครวญ จงแผ่เมตตาต่อหมู่มนุษย์ด้วยเถิด มนุษย์เหล่าใดนำเครื่องเช่นสรวงมาให้ ทั้งกลางวันและกลางคืน เพราะเหตุนั้น ขอท่านทั้งหลายอย่าประมาทจงรักษามนุษย์เหล่านั้น” ในพระไตรปิฎก เล่ม 25 ข้อ 2 หน้า 9 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เป็นการกล่าวถึงการกระทำต่อผู้ที่ล่วงลับแล้วให้มาปกป้องรักษาในคราวที่มีชีวิตประสบเคราะห์กรรม

จากข้อพิจารณาในเรื่องการสร้างอัตลักษณ์ในบุญข้าวสากจากความเชื่อจึงสะท้อนให้เห็นลักษณะสำคัญของบุญที่ปรากฏในพิธีกรรมนั้นเชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องผู้เกิดก่อน และความยิ่งใหญ่สูงสุดของบรรพบุรุษ ขณะเดียวกันก็เป็นการบูชาท่านเพื่อให้เกิดการรักษาป้องกันตัวเองในภายหลัง

3. การสร้างอัตลักษณ์จากเรื่องเล่าในบุญข้าวสาก บุญข้าวสากได้สร้างอัตลักษณ์ขึ้นมาจากรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับอุดมคติทางพระพุทธศาสนา ในหลากหลายมิติ ดังนี้

ก) เรื่องเล่าเกี่ยวข้องกับหลักกรรม การอธิบายเรื่องกรรมในทางพระพุทธศาสนาถือเป็นเรื่องหนึ่งที่ยากลำบาก ในพระไตรปิฎก เล่ม 21 ข้อ 77 หน้า 122 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) แต่เมื่ออธิบายเรื่องกรรมผ่านเรื่องเล่าจะเข้าใจได้ โดยประเพณีบุญข้าวสากปรากฏเรื่องเล่าในคัมภีร์ธรรมบทที่เกี่ยวข้องกับคือเรื่องนางยักษิณีที่เล่าว่า มีเรื่องเล่าถึงหญิงหมั้นคนหนึ่งพยายามจะสืบทอดประเพณีที่ว่าต้องมีบุตร จึงพาหญิงคนหนึ่งมาเป็นคนตั้งครุฑแทนแล้วจะมอบทรัพย์สมบัติให้ หญิงนั้นก็รับคำ แต่พอทุกครั้งที่ยุติงนั้นจะตั้งครุฑ หญิงหมั้นก็ให้นางกินยาทำให้นางแท้งทุกครั้ง จนที่สุดหญิงที่รับตั้งครุฑพอกินยามากเข้าก็ถึงแก่ความตาย ก่อนตายก็ผูกเวรกันไว้หลังจากนั้นก็ไปเกิดเป็นแมว ส่วนหญิงนั้นไปเกิดเป็นแม่ไก่ ทุกครั้งที่แม่ไก่ตกไข่ได้หลายฟอง แม่แมวก็กินกิน แม่ไก่จึงผูกเวรต่อหลังจากนั้นก็ไปเกิดเป็นแม่เสือ ส่วนแมวก็กินกิน กวาง กวางคลอดลูกก็จะถูกแม่เสือจับกิน จนกวางผูกเวรต่อไป จนมาเกิดเป็นนางยักษิณี ส่วนแม่เสือมาเกิดเป็นหญิงชาวบ้าน พอนางคลอดบุตรก็จะโดนยักษิณีแปลงกลายมาเป็นชาวบ้านมาทำเป็นช่วยดูแลเสร็จแล้วก็จับเด็กกิน จนนางคลอดครั้งที่ 3 จึงเข้าใจว่ามีนางยักษิณีมากอยจับกินบุตรของนางทุกครั้ง แต่ครั้งนี้นางไม่ยอมจึงเอาลูกแล้ววิ่งไปในวิหารของพระพุทธเจ้า นางยักษิณีก็ตามมา พระพุทธเจ้าจึงแสดงธรรมว่า เวรย่อมระงับด้วยความไม่จองเวร จนทั้งคู่คลายความโกรธต่อกันและเป็นเพื่อนกันในที่สุด ต่อมานางได้นำอาหารมามอบให้นางยักษิณีตลอดเวลา นางยักษิณีจึงได้บอกหญิงผู้นั้นว่า ฝนจะดีช่วงนี้ ควรทำนานางช่วงนี้ และจะแล้งช่วงนี้ จะต้องไปทำนาในที่ลุ่ม หญิงนั้นก็ทำตามนั้นก็เป็นไปตามนั้น ชาวบ้านรู้จึงพากันนำข้าวปลาอาหารมามอบให้นางยักษิณี เพื่อให้นางยักษิณีบอกถึงช่วงเวลาที่น่าจะดีและจะแล้งให้กับชาวบ้านได้รับรู้สืบทอดมา (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553)

บุญข้าวสากสร้างอัตลักษณ์จากเรื่องเล่าทางพระพุทธศาสนาโดยมุ่งไปที่การโยงให้เห็นลักษณะของกรรมที่ไม่ดีที่ทำให้เกิดความทุกข์สืบต่อกันมาจนสุดท้ายก็กลายเป็นการที่ทุกคนจะอยู่ร่วมกันด้วยดีได้ก็ด้วยการสร้างบุญตอบแทนต่อกัน นอกจากนี้นางยักษิณียังเกี่ยวข้องกับความหมายของธรรมชาติที่รุนแรงและโหดร้าย การจะเอาชนะธรรมชาติได้นั้นไม่อาจทำได้นอกจากการเข้าใจธรรมชาติ และเรียนรู้จะอยู่กับธรรมชาตินั้นด้วยมิตรไมตรี เช่นเดียวกับชาวบ้านอยู่ร่วมกับยักษิณีได้ด้วยกรรมอบให้ซึ่งความเคารพนับถือตามหลักการพระพุทธศาสนา

ข) เรื่องเล่าเกี่ยวข้องกับมงคล โดยปรากฏผ่านลักษณะการที่มนุษย์จำนวนมากต่างตั้งคำถามถึงการมีชีวิตที่ดี ซึ่งในหลักพระพุทธศาสนากล่าวถึงชีวิตที่มุ่งหวังความสุขสันต์นั้นเกี่ยวข้องกับเรื่องมงคล (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 2-7 หน้า 7) ปรากฏเรื่องมงคลที่เกี่ยวข้องกับบุญข้าวสากนั้นเกี่ยวข้องกับบุคคล คือมารดาบิดา และมงคลนั้นสัมพันธ์กับการที่บุคคลจะดูแลท่านและปฏิบัติต่อท่านตามเรื่องเล่าในพระไตรปิฎก เล่ม 25 ข้อ 106 หน้า 485 ว่า

บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามืพรหม บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามืบุรพเทพ บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามืบุรพจารย์ บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามือาหุไนยบุคคล คำว่า พรหม นี้เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า บุรพเทพ นี้เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า บุรพจารย์ นี้เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า อาหุไนยบุคคล นี้เป็นชื่อของมารดาบิดา ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

การระบุดังบุตรต้องดูแลบิดามารดานั้นเป็นมงคลนั้นเป็นการกล่าวถึงความกตัญญูกตเวทีที่เป็นลักษณะสำคัญของบุญข้าวสากและเชื่อมโยงให้มีความสัมพันธ์กันระหว่างผู้เป็นบุตรและบิดามารดา ซึ่งทำให้เป็นมงคลต่อชีวิตของผู้นั้น

อีกบุคคลที่เกี่ยวข้องกับบุญข้าวสากคือพระภิกษุสงฆ์ซึ่งปรากฏในมงคลในเรื่องการบูชาบุคคลที่ควรบูชานั้นถูกยกมาเล่าเป็นเรื่องของการทำบุญนั้นว่า “ การที่บุคคลเชื่อเชิญภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานให้บริโศค มีผลมากกว่าการที่บุคคลเชื่อเชิญตาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าให้บริโศค ” ในพระไตรปิฎก เล่ม 23 ข้อ 20 หน้า 472-473 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การที่บุญข้าวสากมีบุคคลที่นำพิธีกรรมเป็นบุคคลที่ถูกยกย่องว่าประเสริฐที่สุดจึงมาจากเรื่องเล่าทางศาสนาที่ยกพระภิกษุสงฆ์นั้นเป็นผู้ประเสริฐ กลายเป็นสัญลักษณ์ของบุญข้าวสากที่ต้องประกอบและนำพิธีกรรมด้วยพระภิกษุสงฆ์เสมอ

ข้อเสนอเรื่องอัตลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในประเพณีบุญข้าวสากจึงเป็นการแสดงผ่านสัญลักษณ์ที่ช่วยทำให้เกิดความกล้าและกำลังใจ ความเชื่อที่นำเสนอบุคคลพิเศษที่มีคุณสมบัติเชียวชวนให้ศรัทธา และเรื่องเล่าที่เชื่อมโยงกับหลักอุมคติทางพระพุทธศาสนา

บทสรุป

บุญข้าวสากจึงเป็นการถวายภัตหรือเครื่องใช้แก่พระภิกษุสงฆ์ ด้วยวิธีการจับสลาก และเป็นการทำบุญอุทิศให้กับวิญญานบรรพบุรุษตามลักษณะความเชื่อเรื่องการทำบุญอุทิศในพระพุทธศาสนา โดยมีรูปแบบเป็นการทำบุญอุทิศโดยนำหลักกรรมและหลักความกตัญญูมาใช้ และมีการสร้างอัต

ลักษณะทางพระพุทธศาสนาผ่านลักษณะสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกันระหว่างการทำบุญกับชีวิตหลังจากตาย เป็นวิธีที่จะทำให้เชื่อมั่นได้ว่าผู้ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาจะมีกำลังใจในการดำเนินชีวิตและไม่สิ้นหวังกับการสูญเสียนั้นได้ ส่วนอัตลักษณ์จากความเชื่อนั้นสะท้อนให้เห็นลักษณะสำคัญของบุญที่ปรากฏในพิธีกรรมนั้นเชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องผู้เกิดก่อน การบูชาท่านเพื่อให้เกิดการรักษาป้องกันผู้อยู่ในภายหลังให้มีความสุขได้ต่อไป ส่วนอัตลักษณ์ในแง่เรื่องเล่าเกี่ยวกับเรื่องกรรมที่บุคคลกระทำต่อกันโดยโยงให้เห็นลักษณะของกรรมที่ไม่ดีที่ทำให้เกิดความทุกข์สืบต่อกันมาจนสุดท้ายก็กลายเป็นการที่ทุกคนจะอยู่ร่วมกันด้วยดีได้ก็ด้วยการสร้างบุญตอบแทนต่อกัน ขณะเดียวกันก็มองไปที่การมีชีวิตอยู่ด้วยดีนั้นต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องมงคลที่จะช่วยนำพาชีวิตไปสู่ความสุขและความเจริญในแง่ทางด้านจิตใจเป็นหลัก

เอกสารอ้างอิง

- พงศ์ศิริ บุคตจีวิน, ชุภวิภาคค์ เขมวิทิตวงค์, หนูม้วน ร่มแก้ว. (2557). การผลิตวีดิทัศน์สารคดีเรื่อง ภูมิปัญญาประเพณีการทานขันข้าวแบบล้านนา: กรณีศึกษาอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่. *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง* 3(1) เมษายน-กันยายน, 103-118.
- พระปริชา คุดตจิตโต และสุวิน ทองปั้น. (2560). ประเพณีบุญข้าวสาก จังหวัดขอนแก่น. *วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์* (4)1 มกราคม-มิถุนายน, 94-106.
- พระครูโกวิทสุตถาภรณ์. (2563). บุญข้าวสาก: มิติความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนากับคุณค่าเชิงจริยะในสังคมไทย. *วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์* 3(2), 42-54.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). *คำวัด*. กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2558). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 31. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2558). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 24. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2553). *อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อคิน ธิพัฒน์. (2551). *วัฒนธรรมคือความหมาย: ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- Charles F. Keyes. (1997). "Ethnic groups, ethnicity". in *The Dictionary of Anthropology*. edited by Thomas Barfield. Oxford: Blackwell Publisher.
- Max Weber. (1968). *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology*. transl. and ed. by G. Roth and C. Wittich. New York: Bedminster Press

